

HAGYOMÁNY

Mikszáth Kálmán és Selmecebánya

Mikszáth Kálmán 1863 nyarán befejezte a rimaszombati egyesült protestáns gimnáziumban a VI. osztályt. Minthogy ez a szülőföldhöz viszonylag közel eső iskola csupán algimnázium volt, a felső két osztályt máshol kellett elvégeznie.¹ A család választása a selmecebányai ágoston hitvallású kerületi líceumra esett. Az 1863/64-es tanévben Mikszáth a selmeci gimnázium VII. osztályának tanulója volt, ott is érettségizett 1866 nyarán. Az itt eltöltött három év élményeit és hangulatát leghívebben elbeszélései őrizték meg: emlékeiről szól a *Garibaldi butéliei* és *A csodálatos gomba* című elbeszélésében, mindkettő 1874-ből származik.² A selmeci hangulat és táj elevenedik meg az 1877-ben keletkezett *Az aranykisasszony* című elbeszélésében is.³ A városhoz fűződő emlékek tűnnek elő az 1882-ben megírt *A Petőfi-legenda Selmeceben* című visszaemlékezésében.⁴ Minden szálával és magával sodró hangulatával Selmecehez kötődik az 1887-ben napvilágot látott *Tavaszi rügyek* című hosszabb elbeszélése, amely több vonatkozásában az emlékek rejtett régióit is felelevenítette.⁵ A selmeci élmények majd újabb hat év múlva, 1893-ban *Az eladó birtok* című kisregényében ismét a felszínre törnek.⁶ Az évtizedek során vissza-visszatérő emlékek tehát egyértelműen arra utalnak, hogy a város és lakói mély, maradandó nyomokat véstek az író emlékezetébe.

*

A szakirodalom azonban nem sokat tudott tenni a selmeci évekké, sőt a maga eszközeivel — akarva nem akarva — csak homályt és bizonytalanságot idézett elő. Várdai Béla a még Mikszáth életében megírt és az 1910-es jubileumra megjelentetett könyvében „A selmeci diák” címmel külön fejezetet szentel ezeknek az évekké,⁷ és mint ahogy e fejezet egyik helyéhez fűzött jegyzetében írta: „Az itt következő adatokat Király Ernő selmeci líceumi igazgató úrnak és Suhayda Lajos ottani tanár úrnak köszönöm”.⁸ Valóban, adatai — mint ahogy majd alább kitűnik — a legközelebb állhatnak a tényekhez. Várdai megírja, „1863 őszén ment át Mikszáth Selmece, az ágostai evangélikus liceumba. . . Az első ottani iskolai évében sokat mulasztott, ennek következtül igen gyöngye bizonyítványt is kapott az első félév végén, ami úgy elcsüggesztette, hogy be sem várva az iskolai év végét, közben kimaradt és elutazott haza”.⁹ Várdai szerint édesanyja hatására Mikszáth „a következő iskolai év elején mégiscsak visszament Selmece, ahol aztán elvégezte a VII. és VIII. osztályt és letette az érettségét is, 1866-ban”.¹⁰ Várdai e két év iskolai eredményeiről szólva finoman megjegyzi: „utolsó két évében sem csapott bizonyos erélyesen közükbe a lovacskáknak, csak úgy poroszkálva ballagtak azok vele végig, az előző évek tempójára, a gimnázium porondján”.¹¹ Az iskolai élet atmoszférájának érzékelésére a *Tavaszi rügyek*, *Az öreg Dankó bácsi* és *Az új büntető codex* című Mikszáth-írásokból merít motívumokat, majd a diák Mikszáth önképzőköri tevékenységéről ír Várdai. Ezeknél az adalékoknál mondja fentebb idézett köszönetét a két selmecebányai tanárnak. Önképzőköri szereplését már odakerülésének évéhez, 1863-hoz köti, megjegyyezve: „Az első vers, amellyel föllépett, *Egy fogoly levele fiához* címet viselte. Ezt követték: »Az öreg nemes«, »Petőfi sírja«, »Otthon«, »Képzetelem újra...« ő nyerte el a kör első jutalmát is, egy »Gyula vezér« című balladával, melyet szavalva elő is adott. . . Mint szavaló, máskor is sűrűn szerepelt Mikszáth a körben. . . Nagy tetszés közepette mutatott be nevezetesen ott »Az én Gyuri bácsim« címmel egy humoreszket, a jegyzőkönyv szavai szerint: az első ilyenmű dolgot, mely a körben egyáltalán előfordult. Mindenkit felvidámitott vele, s érdemkönyvbe íté-

ték méltónak. . . valószínű, hogy csak a körnek Korány című heketografált lapjában jelent meg, ennek kötetei azonban jórészt elkallódtak az idők folyamán.”¹² A fejtegetésnek ehhez a helyéhez Várdai jegyzetét fűzött, amelyben örömmel korigálta magát, írván, úgy értesült, hogy a humoreszk szövege időközben előkerült és a Mikszáth-jubileumkor meg fog jelenni. Ő maga nem láthatta. (Közbevetőleg megjegyzzük, hogy *Az én Gyuri bácsim* végül 1911. április 16-án jelent meg az *Újság* hasábjain.¹³) Az önképzőköri tevékenységről szólva Várdai megjegyzi, hogy MK egy darabig szerkesztője volt a Koránynak, „továbbá viselte egy ideig a kör aljegyzői, helyettes könyvtárnoki majd főjegyzői tisztségét is. 1865. január 20-án hirtelen megszűnik tagja lenni a körnek, mégpedig nem közönséges módon: kizárták őt a tagok sorából.”¹⁴ A kizárás okáról Várdai a következőket sorakoztatta fel: „Az szolgált nevezetesen rá okul, hogy több ízben megréftáta egyes tagtársait, akik ezen felmérőldve, a kör tekintélyének aláásásával vádolták őt, s meghozták a kizáró határozatot, apróságokért, melyeknek van ugyan valami nyers diákos ízük, de, amelyekben a mókázó humorista próbálkozik márs. . . megcselkedte, hogy idegen költők verseit szavaltatta társaival, mint az övéit, s azután jól mulatva fedezte fel nekik utólag tájékoztatlan-ságukat; máskor átengedte a saját versét egy társának, hogy az azt mint az enmagáét adja elő. Egy harmadiknak gyöngye dolgotát szépen átjavította s ezért úgy védekezett, hogy a téma megtetszett neki, megérdemelte szerinte a kicsiszolást. . . Szóval a fiú, aki már pompásan ért a tréfához, olyanok markába került, akik nem értik a tréfát és elbántak vele. A kör ellene való eljárásának fő oka az volt, hogy megírta egy Brózik Titusz nevű társának munkálatát, s erre rájöttek. Soltz tanár ekkor a kör említett határozatához azt az óhaját fűzte, hogy a jegyzőkönyv illető helyéről maradjon el a Brózik neve, mert nem méltó rá, hogy Mikszáthtal egy lapon megörökíttessék. . .”¹⁵ Mint az alábbiakból majd kitűnik, a Várdai Béla rendelkezésére bocsátott selmeci anyag áll a legközelebb a valósághoz, Várdai tudta úgy közvetíteni a történeteket, ahogy azok alakulhattak, de vagy ő is szépített a dolgokon, vagy a rendelkezésére bocsátott selmeci adatközlés volt tekintettel az országos hírű íróra.

A kortárs monográfusok közül még meg kell említenünk Gyöngyösy László *Mikszáth Kálmán* című, 1911-ben, tehát az író halála után megjelent munkáját, amelyben röviden foglalkozik a selmeci évekké. Az ő adatai pontatlanok. Azt írta, hogy Mikszáth Kálmán „1867 év őszén iratkozott be a hetedik osztályba”.¹⁶ Önképzőköri szereplése között megemlíti a *Gyuri bácsi* (sic!) című deákos modorban írt elbeszélését és azt, hogy főjegyzőnek választották az önképzőkörben. Gyöngyösy feleleveníti, de már átköltve a „Brózik-történet” is a következő formában: „Az önképzőkörben történt az is, hogy Mikszáth egy Brózik nevű tót tanuló társának csinált dolgot, amit ő sajátjaként olvasott fel. Scholz tanár már ismerte Mikszáth eszejárását és ráismert Mikszáth tollára. A tót diák ijedtében mindent bevallott. A szigorú önképzőköri statumok szerint jegyzőkönyvileg kellett volna megírni Brózikot, de a jegyzőkönyvi rovás elmaradt Scholz tanár indítványára, hogy Brózik neve így se örökíttessék meg. Ez volt a büntetése.”¹⁷

Mielőtt átadnánk a szót *Banska Stiavnican*, az evangélikus lelkészi hivatal által őrzött és megmaradt liceumi anyagból hozzáférhető dokumentumoknak — amelyeket e tanulmány szerzője 1976 nyarán a helyszínen tanulmányozott — idézni szeretnénk két múlt századi selmecebányai iskolatörténetből. Az egyiknek szerzője Breznyik János, a liceum 1842-től működő igazgató tanára, aki Mikszáth selmecebányai diákoskodása alatt is igazgatója volt az iskolának, sőt tanára volt írónknak. Breznyik *A selmecebányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története* címmel Selmecebányán 1889-ben megjelent művének „Második és harmadik

füzet. A XVII—XIX-ik századbeli események" című kötetében több helyen megemlíti Mikszáth nevét. Az iskola híressé lett neveltjei között felsorolja Czwittinger Dávidot, Ribinyi Jánost, Petőfi Sándort és Mikszáth Kálmánt.¹⁸ Arról is szól, hogy a Gusztáv Adolf-féle bibliai egyesületnek 1866-ban „Mikszáth Kálmán (a) főjegyző"-je, „ki ne ismerné a kitűnő író?"¹⁹ Végül beszámol az 1826. okt. 21-én első ülésével tevékenységét megkezdő „a nemes magyar társaságról", az önképzőkör jogelődjéről, amelynek az 1860-as évekbeli tevékenységéről a következőket írta: „Újra föléledt, s felvirult a kör Solc Vilmos vezetése alatt, ki ugyan, mint elődje sem, nem volt magyar irod. tanár, de a felajánlott elnökséget készséggel elfogadta, s lelkesedéssel vitte halálaiglan, 1861/2—1881/2 közt. Az ő idejében volt a körnek tagja Mikszáth Kálmán 1864/5 és 1865/6-ban, mint VII., és VIII. oszt. tanuló a Korány című havi lapnak szerkesztésével s főjegyzőséggel is megbízott. Ugyancsak azon évben két munkája: »Az öreg nemes« című költeménye és »Az én Gyuri bácsim« című humoreszkje, mellyel a jegyzőkönyv szerint az egész kört felvidámította, érdemesnek találattott az érdekműnyvbe való felvételre. Ez utóbbi elmeszüleményénél nyilatkozott előttünk Solc, ha Mikszáth így fog fejlődni, kitűnő beszélyíró válik belőle. Miért mondott le 1864/5-ben a tanév közben a főjegyzőségről, s a következőben miért szűnt meg tagja is lenni a körnek, elmondani nem tartjuk idevalónak. . ."²⁰ Az előzőekből már érzékelhető, hogy az eltávolítása nem lehetett témája egy ünnepi kiadványnak, amely az iskola történetét mutatta be, és amelynek megjelenését Mikszáth Kálmán 5 ft. adománnyal elősegítette.²¹

Hasonlóan tapintatosan szól az önképzőköri eseményekről a Breznyik-féle iskolatörténetnek 1896-ban megjelent kiegészítése is.²² A két társszerző az önképzőkör kapcsán a következőket írta Mikszáthról: Scholtz elnöksége „idejében volt a körnek tagja Mikszáth Kálmán, előbb mint al-, később mint főjegyző részt vett a kör igazgatásában is, később azonban bizonyos kicsinyes dolgok miatt kivált a körből. Az első műve, amellyel fellépett, »Egy fogoly levelei« című költemény, melyről a bírálója azt jegyzi meg, hogy: »a munka az epistolához közelít és sikerült is némileg, amennyiben didaktikus eszméssel szépen telve van, csak dalszerű külalakjában tért el az epistolától«. Egy másik költeményét »Az öreg nemes« című eszméjének szépsége miatt, habár a kidolgozás gyengébb is« érdekműnyvbe vették; »Az én Gyuri bácsim« című humoreszkjével pedig az egész kört felvidámította. »Dicséretet érdemel a szerző műve miatt. Érdekműnyvbe irandó.« A »Petőfi sírja« és »Otthon« című költeményeiről azt mondja a jegyzőkönyv: »az elsőhen mind az eszme, mind a kivitel megfelel céljának, s a mű ezen fényoldala könnyen felejteti el velünk azon csekély hibát, amely imitt-amott az ütem dallamossága hiányában áll. A második mű tökéletesen sikerült, mert az események benne lélektaniilag és természetihivel vannak ecsetelve. Mindkettő egyhangúlag arra ítéltetik, hogy az érdekműnyv lapjain foglalja el méltó helyét.« Ezenkívül megjelent néhány elbeszélése az ifjúság által szerkesztett »Korány«-ban is. Többször fellépett szavalni is és a jegyzőkönyv erről is dicsérőleg nyilatkozik. Megemlíthetjük még, hogy az ő »Gyula vezér« című balladája nyerte meg a díjat, melyet a kör első alkalommal tűzött ki a végből, hogy tagjait annál nagyobb munkásságra ösztönözze. A kör tagjai tisztelték, becsülték fényes tehetségéért, s működéséről a kör alelnöke is dicsérőleg nyilatkozott: »ha Mikszáth így fog fejlődni, kitűnő beszélyíró lesz belőle«. A kör tagjai között eltöltött idő rá nézve minden bizonnyal csak jótékony hatással volt, s a kis társaság is örökké büszke lesz arra, hogy tagjai között láthatta."²³

A fenti egykorú művekből vett idézetek arról tanúskodnak, hogy több homályos pont le lehet fel Mikszáth selmecebányai diákeveiben, önképzőköri szereplésében és ami a lényeges, az eltelt évszázad során nem kerültek elő az önképzőkörben bemutatott írások szövegei. Ennek a homálynak és a lappangó kéziratok helyzetének feltárása reményében a tanulmány szerzője 1976-ban a helyszínen próbálta meg a kérdésekre a választ megkapni. Előzetesen a hazai tudományos könyvtárakban megkísérelte felkutatni a selmeci líceum évenként megjelentetett *Értesítés*ét, hogy ebből szerezzék meg a legszükségesebb adatokat. A felkeresett könyvtárak közül az OSZK aprónyomtatványtárában sikerült megtalálnia a selmeci líceum *Értesítése*it. Megvoltak az 1863-as év előttiék, kézbe vehette az 1863/64-es és az 1865/66-os évről szóló beszámolót, csupán egy hiányzott: az 1864/65-ös tanévről kiadott

Értesítés. A kutatás szempontjából ez a hiány azért jelentős, mert az 1863/64-es tanévben írónk neve *Mixáth* névváltozatban a VII. osztályos növendékek között szerepel, míg az 1865/66-os *Értesítés*-ben ugyancsak *Mixáth* alakban a VIII. osztályos növendékek között. A nyomtalanul eltűnt és eddigi ismereteink szerint egyik hazai közgyűjteményben sem megtalálható 1864/65-ös tanévről kiadott *Értesítés* adhatott volna számot, hogy Mikszáth ebben a tanévben milyen osztályba lépett. Ha a VIII. osztályba, akkor év végi kalkulussai oly rosszak voltak, hogy a VIII. osztályt meg kellett ismételni, ha viszont 1864/65-ben ismét a VII. osztályba iratkozott be, akkor minden bizonnyal meg kellett ismételnie ezt az osztályt, mert több tantárgyból kaphatott elégtelen jegyet az 1863/64-es tanévben. Mint a bevezetőben láttuk Várdai életrajzában évközi rossz jegyekről beszélt, amely még a tanév befejezése előtt arra készítette az ifjú Mikszáthot, hogy elhagyja az iskolát. A nyom-

1. „A Selmeczi Magyar Irodalmi Társaság Érdem-könyve 1873-ik évtől” 1873-tól 1888. ápr. 6-ig tartalmaz bejegyzéseket, utólagosan számozták be 1—486 lapig.
2. Érdemkönyv. Címlapja nincs. 1887-től 1891-ig tartalmaz bejegyzéseket, folyamatos lapszámozás nélkül.
3. Érdemkönyv. Címlapja nincs. 1891-től 1894. jún. 7-ig tartalmaz bejegyzéseket, utólag beszámozva 1—442 lapig.
4. Érdemkönyv. Címlapja nincs. 1894-től 1901-ig tartalmaz bejegyzéseket, nincs lapszámmal ellátva.
5. Érdemkönyv. Címlapja nincs. A bejegyzések az 1903/1904-es tanévvel kezdődtek, nincs beszámozva.

Mikszáth Kálmán selmecebányai diákéveiről tehát eredeti *Érdemkönyv* nem maradt fenn, egy közvetett adatokat tartalmazó írásmű azonban megmaradt. Ez a következő: az 1891-től 1894-ig vezetett és utólagosan 1—442 lapszámokkal ellátott *Érdemkönyv* 253. lapjától a 306. lapig terjedő részén olvasható Pesthy István VIII. osztályú, Uzd, Tolna megyei születésű önképzőköri tagnak „A Selmecbányai Lyceumi Petőfi kör története” című hosszabb írása, amelyben a korábbi évtizedekből fennmaradt önképzőköri dokumentumok alapján megírta működésük történetét. Az írásmű keletkezési időpontja 1893 elejére tehető, ugyanis Pesthy munkája előtt levő írás bejegyzési dátuma 1893. április 6-i keletkezést viseli, míg a Pesthy írását követő bejegyzés az 1893. április 17-ig dátummal szerepel. Tehát Pesthy István a korábban keletkezett és az önképzőkörben érdemkönyvi megöröklésre ítélt munkáját 1893. április 7. és április 17. között másolhatta a kötetbe.

Az önképzőkör-történetben három helyen emlékezett meg Mikszáth Kálmánról: 1. Petőfivel együtt méltatja tagságát és szól kizárásról; 2. Az egykorú dokumentumok alapján összefoglalja önképzőköri tevékenységét; 3. Röviden szól a *Korány* szerkesztésében betöltött szerepéről. Következzék először az általános méltatás és a kizárás története:

„A »Magyar Társaságnak« volt két tagja, akik a világ irodalomban kiváló helyet foglalnak. Az egyik már eltávozott az élők sorából, a csatában lehelte ki nagy lelkét, a haza szent szabadságáért küzdve azon szabadságért, melyet tiszta szívéből imádott, amely szabadság szelleme a különben beteges férfiba új erőt öntött. Az Isten meghallgatta részben kérését, mert ágyú dőrej a csata zaj volt halotti zenéje. De részben nem teljesítette, mert az önkény diadalmaskodott abban a csatában, melyben ő elesett. Nem érthette már azt a gyászos kort, mely szabadságharc leveretése után hazánkra jött. Az Isten ettől a nagy fájdalomtól felszabadította őt. Hanem a gyász után bekövetkezett az öröm napja is. Másik költőnk már ezen öröm napokban kezdette pengetni lantját. Ő még most is aratja babérjait. Ez a költőnk Mikszáth Kálmán. Már itt e körben feltűnt nagy tehetsége, fényes elméje, mely különösen a novella írás terén szerzett neki később halhatatlan érdemeket. Első évben 1863/64-ben volt tagja a körnek, mint VII. osztálybeli tanuló. Vele együtt Moesz tanár úr is, ki már akkor, mint alkönyvtáros is szerepel. Munkálkodása az előző években nem volt olyan kielégítő, mint most, mert midőn Petőfi »Végszóhoz« című költeményét szavalta el, megmutatá, hogy mennyire haladt az ember rövid idő alatt, ha törekvésében tudni vágyás, vagy a szellemi nem az anyagosság, a hanyagság vezérli az embert. A körben ezen kívül »Atellenben« cz. novellájával is fellépett, melyben a tárgy fejlődése és befejezése jó, de a stylus nem tökéletes. Működése jutalma a kör bizalma lett, mely őt az 1864/65-ik évben a főkönyvt. és pénztárosi állásra emelte. Mikszáth pedig mint aljegyző és a »Korány« szerkesztője kezdte meg az évet, midőn pedig Bosszagh János leküszönt a főjegyzőségről, a kör őt léptette elő a tisztségbe. Azonban a tisztséget nem sokáig tarthatta meg; március 4-én az elnök (Solc Vilmos) szót emelt a kör előtt, hogy Mikszáth egyik tantársának, Bródy Zsigmondnak egy dolgozatot (!) készített. Bródy ezt elfogadva be is adta a körbe »Hazámhoz« cím alatt. A kört kéri tehát, hogy Mikszáthot büntesse meg. Ki is mondták reája a jegyző könyvi megrovást. Erre ő márczius 11-én beadta a főjegyzői állásról szóló lemondását. Ez azonban még nem rettentette őt vissza attól, hogy hasonló tettet újra elkövessen. 1865-ben Bothár Ede tagtársának dolgozatát javította át, amiért a kört (sic) őt ismét jegyző könyvileg megróttá. Mikszáth tehetségének méltánylása vehette rá a kör tagjait arra,

tatott *Értesítés* az 1863/64-es tanévről felsorolva a tanulók nevét, azoknál, akik év közben félbeszakították tanulmányaikat. nevük és születési helyük után kurzív szedéssel odaírták, hogy *kilépett*. Mikszáth három VII. osztályos társának neve mellett ott is olvasható ez a megjelölés a következőképpen: „1 Bada Vilmos, Ledény, Hont, *kilépett.*”; „11. Kanka János, Zólyom, Zólyom *kilépett.*”; „14 Longauer Béla, A. Bodony, Nógrád *kilép(ett).*” Mikszáth viszont így szerepelt: „15 Mixáth Kálmán, Szklabonya, Nógrád”. Tehát már az *Értesítés* szövege is arra utal, hogy *írónk befejezte a tanévet és annak végén több tantárgyból megbukhatott és osztályisméltésre ítéltetett*. Ennek a feltételezésnek bizonyítását már csak a helyszíni kutatásoktól lehetett remélni.

A helyszínén, a Banska Štiavnica-i evangélikus lelkészi hivatal igen rossz körülmények között őrzött levéltárában a hajdani líceum oktatással kapcsolatos anyaga azonban nem volt hozzáférhető. Sem az osztálykönyv, sem az anyakönyv, semmiféle olyan irat, amely a diák Mikszáth iskolai előremenetelére tartalmazott volna valamiféle adatot. De nem lehetett megtalálni az itthoni könyvtárakban fel nem lelhető, az 1864/65-ös tanévről számot adó nyomtatott *Értesítés* példányát sem.

A helyszíni vizsgálódás során kitűnt, hogy Mikszáth Kálmán selmecebányai éveiből egy egykorú önképzőköri szabályzatot kivéve nem maradt meg semmi. Valószínű, hogy ez a hiány több mint hatvan évvel ezelőtt támadhatott, de az is lehetséges, hogy még a század elején, vagy talán még azelőtt emelte ki valaki.²⁴

A helyszíni kutatás során hozzáférhettem Mikszáth selmeci diákoskodásának ideje előtti évekből való önképzőköri dolgozatok kötetéhez, az 1854 vagy 1857-ből datálható a *Remény* című kötethez, továbbá a *Korány* 1860-ból származó első évfolyamához. Az önképzőköri dolgozatok következő kötete, amit kézbe vehettem már az 1866-ból való nyolcadik évfolyam volt. Ezt Gajdács Pál kezdte szerkeszteni 1866 őszétől. A *Korány* számomra hozzáférhetetlen kötetei közül minden valószínűség szerint az *ötödik, hatodik és hetedik évfolyam tartalmazhatott kézzel lemásolt szövegeket, verseket és elbeszéléseket a diák Mikszáthtól.*

A hajdani selmeci líceumi önképzőkör *Érdemkönyv* kötetei már csak az 1870-es évek közepétől, tehát tíz évvel Mikszáth Kálmán selmeci tartózkodását követő évektől maradtak fenn. Az általam látott és kézbe vett kötetek a következők:

hogy ezen sok megrovás mellett mégis midőn Zsivora Samu alkönyvtárosi állásáról lemondott, őt választották meg helyébe. Mint alkönyvtáros harmadszor is megpróbálkozott előbbeni csínynyének végre hajtásával; most Folkusházy Sándor dolgozatát javította át, a miért a kör őt harmadizben megróta, midőn azonban ezenfelül a kört még sértegetni is kezdte, kirekesztették (Január 20. 1866). A jegyző könyv nagyon is megrovólag szól róla, midőn azt mondja, hogy »ha csak tekintetbe vesszük azon számtalan esetet, mely e körben már néhány (szókimaradás) óta adta magát elő, ha mondom mindezekről leemeljük a múltak sötét fátyolát, ott ragyog neve mint a tény orgazdjájé, s mint tényezője e körben előfordult legtöbb visszaélésnek. Hogy mily munkás tagot vesztett el a kör benne, láthatjuk, ha tekintetbe vesszük azon működést, melyet három éven e körben kifejtett. A körnek azonban, minthogy belső békéje előbbre való volt, végre kellett hajtania, habár fájó szívvel is azon szigorú ítéletet; fájó szívvel, mert egy lelket vesztett el, oly lelket, akinek művei példakul állhatnak a tagok előtt. Ezen tagok között Hlavatsek tanár úr is ott volt. 1864/65-ben mint V. osztálybeli tanuló iratkozott be először. Működése azonban csak 65/66ban kezdődik, amikor »Egy bajnok végszavai« cz. költeményével lépett fel, mely azonban, mint első kísérlet, nem volt sikerült. Sikerültebb bírálata, melyet Melna Gyula »Egy elszánt ugrás« cz. humorisztikus rajza felett tartott. Ekkor ugyanis »jól megfelelt tisztének«.

Még mielőtt Mikszáth működéséről nyújtanék egy kis képet, pár szóval megemlítem azon állapotokat, melyekbe a kör a belviszálykodások folytán sülyedt. Lábra kapott ezen korban a pártoskodás, mely minden békés intézkedések elfojtója. A pártoskodás előidézője a Timko és Mikszáth féle belső megrázkódtatások. Ezen pártoskodás már régi elnököktől, Solcz Vilmostól is elidegenítette a kört, aki csak oly feltétel mellett volt hajlandó elfogadni az elnöki széket, ha felhagynak azon rútt úgy szólva már szokásról. Mert belátta, hogy hova vezet az az út; azt pedig nem akarta, hogy a kör, melynek már oly szép múltja van ily alacsony ok miatt megszűnjék."

Pesthy István dolgozatában ezt követően külön fejezetet szentelt Mikszáth önképzőkori tevékenységének. Most ennek szövege következik ugyancsak betűhíven:

„Mikszáth Kálmán működése

Körünk büszkén mondhatja el, hogy Mikszáth is tagja volt, hogy reá is nagy hatással volt e kis kör. Itt kezdték műveit palérozni, az esetleges hibákat javítgatni, mely bizonyára nagy befolyással volt a későbbi híres író szép stílusára. Nagy fájdalmat okozott azonban a körnek, nem tekinthet vissza ő reá annélkül, hogy bűnei szembe ne tűnének. Nem feledtetheti el azokat azon példátlan szorgalom sem melyet a munkálkodás terén fejtett ki. Három évig volt tagja a körnek és pedig két évig, mint VII. osztálybeli egyig mint VIII. osztálybeli. Ezen három év alatt számos dolgozatában mutatta meg fényes tehetségeit úgy, hogy a kör akkori elnöke, Solcz Vilmos így nyilatkozott róla: »ha Mikszáth így fog fejlődni, kitűnő beszély író lesz belőle«. Az első műve, mellyel a körben fellépett »Egy fogoly level« cz. költeménye volt, (1883. okt. 24.) melyről bírálója véleménye ez: »a munka az epistolához közelít és sikerült is némileg, amennyiben didacticus eszmékkel szépen telve van. Csak dal szerű külalakjában tér el az epistolától«. 1864. febr. 3án saját munkáját és pedig »Gyula vezér« cz. balladáját szavalta el. Szep. 24. »Képzetelem újra« cz. művével aratott sikert; ugyanis »az eszme jeles benne, csak a kidolgozás ellen vétett. Mindazonáltal az érdemkönyvbe íratassék«. Deczember 3án »a gyűlést Tóth Kálmán »Honáruoló«-jának elszavalásával kezdette meg«. 1865. febr. 11-én »Az öreg nemes« cz. költeménye a külalak és eszméjének szépsége miatt, ha a kidolgozás gyengébb is az érdemkönyvbe ítéltetett. Május 27én Mikszáth Kálmán »Az én Gyuri bácsi« című humoreszkiével az egész kört felvidámította. »Dicséretet érdemel a szerző műve miatt. Érdemkönyvbe írandó«.

Szeptem. 23án »Petőfi sirja« és »Otthon« című költeményeivel lépett fel, »az elsőben mind az eszme, mind a kivitel egészen megfelel céljának s a mű ezen fény oldala könnyen (sic!) fejezti el velünk azon csekély hibát, mely imitt amott az ütem dallamossága hiányában áll. A második mű tökéletesen sikerült, mert az értelemnek benne lélektanilag és természet híven vannak ecse-

telve. Mind kettő egy hangulat arra ítéltetik, hogy az érdem könyv lapjain foglalja el méltó helyét«.

Ezekon kívül megemlítenő, hogy az első pályadíjját, melyet a körben kitűztek, Mikszáth »Gyula vitéz« cz. balladája nyerte el. 1863 Szeptem. 19én ugyanis Grätz Mór, a kör egy tagja, a legjobb beszélyért Jókai »Török világ Magyarországon« és Petőfi »Hohér kötele« című regényt tűzte ki. Solcz Vilmos elnök úr pedig a legjobb balladáért Katona Bánk bánját. Az előbbit Szabó Titus »Uzsozás« cz. beszélye, emezt pedig Mikszáth nyerte el.

Ha Mikszáthnak ezen működése mellé felhozzuk azon műveit, melyek a »Korány« hasábjain jelentek meg, méltan sajnálkozhatunk azon, hogy a körnek épp ily tagjától kellett megválnia (sic!), akit mondhatni ez a tevékenység sodort az örvénybe, mert nem jó irányban használta azt fel. . ."

A harmadik hely, ahol Pesthy István Mikszáth önképzőkori tevékenységét regisztrálja a »Korány« szerkesztéséről szóló rövid megjegyzése. Itt a következőket írta még Mikszáth Kálmánról:

„... A másik közvetítő eszköz, mellyel a közönséggel összekötetésbe jutottak a »Korány« volt. Voltak már a »Korány« előtt is egyes szép irodalmi lapok, de ezek nem közvetlenül a Kör gondjai alá tartoztak, hanem az egyes osztályok adták ki. Így 1853ban a IV osztály szerkesztése alatt jelent meg a »Virradó«. A »Korány« szerkesztői közül Bellus tanár úron kívül megemlítenő még Mikszáth Kálmán, aki különböző álnevek alatt egész halmaz szebbnél szebb művel gyönyörködtette a közönséget. A »Korány«-ban jelentek meg a körbe beadott csinosabb dolgozatok, ami a munkakedv emelésére nagy befolyással volt. . ."

★

Bevezetőben arról szoltunk, hogy Mikszáth Kálmán selmecbányai éveiről a legszínesebb és legclevenebb képet elbeszélései idézik elénk, ezek közül is a legtöbbet a Tavaszi rügyek lapjairól olvashatunk ki arról az atmoszféráról, amely a felsőéves diákot a bányavárosban közrefogta. Korábbi kutatásainkkal megkíséreltük tárgyi dokumentumokkal megeleveníteni azokat a körülményeket, amelyek a Selmecbányán töltött három évét meghatározták. A korai szakirodalom állításait vonultattuk fel először és abban több homályt és ellenmondást észleltünk. Majd a hazai könyvtárakban fellelhető dokumentumokat vallattuk az iskolában töltött évekről, és végül a selmecbányai helyszínen a még fellelhető dokumentum töredékeit is segítségül hívtuk a tények jobb megismeréséhez. Ezekből a következőket sikerült felderítenünk:

1. Mikszáth Kálmán 1863/64-es tanévben iratkozott be a selmeci liceum VII. osztályába. Várdai idézett állításával ellentétben²⁵ a tanévet befejezte, mivel az Értésítés nem tüntette fel év közben való „kilépését“. A tanév végén szerzett érdemjegyeivel osztályismétlésre ítéltették. Eddigi kutatásaink során nem sikerült nyomára bukkannunk a selmeci liceum 1864/65-ös tanévről kiadott Értésítésének, amellyel kézzelfoghatóan kimutatható lenne az osztályismétlés, de Pesthy István önképzőkori dolgozatának egy mondata az osztályismétlés tényét bizonyítja: „Három évig volt tagja a körnek és pedig két évig mint VII. osztálybeli, egyig mint VIII. osztálybeli.“²⁶ Ezek alapján állíthatjuk, hogy az 1864/65-ös tanévben Mikszáth mint osztályismételő, újból a VII. osztályba iratkozott be, ennek eredményes elvégzése után pedig az 1865/66-os tanévben a selmeci liceum VIII. osztályba lépett.

2. A fennmaradt Értésítések alapján megállapítható, hogy az 1863/64-es tanévben Breznyik János, Grezmacher Gyula, Hrencsik János, Jezsovics Károly, Scholz Vilmos és Suhayda Lajos tanította.

3. A selmeci liceum lakonikus rövidségű Értésítése körvonalazta a két osztályban tanított tárgyakat is.

4. A fennmaradt Értésítésekől megismerhettük Mikszáth osztálytársainak névsorát is. Megjegyezzük, hogy valószínűleg ezek a tanulótársak többsége lehetett osztálytársa a VII. osztály második alkalommal való látogatása alkalmával is.

5. Önképzőkori tevékenységével kapcsolatban sikerült bizton-
sággal megállapítanunk, hogy mind a három selmeci évében tag-
ja volt az önképzőkörnek.²⁷

6. Az önképzőkori tevékenység dokumentumait nem sikerült
feltárni. Hozzáférhetetlenségükre, illetőleg korai eltulajdonítá-
sukra utal Várdai 1909-es megjegyzése, amely szerint a *Korány*
kötetei „jórészt elkallódtak az idők folyamán”, sajnos helytállóak,
és ha meg is vannak, teljesen ismeretlen helyen lappanghatnak.
Ma már ez vonatkozik az érdemkönyvekre is. A lappangó önképző-
körü produktumok cím szerinti ismerete azonban a Pesthy-féle
dolgozat segítségével pontosabb lett. Az alábbiakban forrásonként
felsoroljuk az azokban megemlített Mikszáth produktum címét,
műfaját és ha van rá adat, keletkezési idejét:

Breznyik János munkája (1889): Az öreg nemes (költemény),
Az én Gyuri bácsim (humoreszk); Hlavatsek András—Király Ernő
(1896): Egy fogoly levelei (költemény), Az öreg nemes (költemény),
Az én Gyuri bácsim (humoreszk), Petőfi sírja (költemény). Otthon
(költemény), Gyula vezér (ballada); Várdai Béla (1909): Egy fo-
goly levelei fiához (vers), Az öreg nemes (vers), Petőfi sírja (vers),
Otthon (vers), Képzetelem újra (vers), Gyula vezér (ballada), Az én
Gyuri bácsim (humoreszk), Gyöngyösy László (1910): Gyuri bácsi.

Nem említettük még a helyszíni kutatóúton feltárt kéziratos
forrást, Pesthy István VIII. osztályos tanulónak az *Érdemkönyv*-
ben máig fennmaradt dolgozatát, amely nemcsak Mikszáth önkép-
zőkörü műveinek címét, hanem felolvasásuk időpontját és néhol
még a bírálók megjegyzését is közli. Az alábbiakban azonban
csak az adatokat emeljük ki: Egy fogoly levele (költemény) 1863.
okt. 24.; Gyula vezér (ballada), 1864. febr. 3.; Képzetelem újra
(vers). 1864. szept. 24.; Az öreg nemes (költemény), 1865. febr. 11.;
Az én Gyuri bácsim (humoreszk). 1865. máj. 27.; Petőfi sírja (köl-
temény), 1865. szept. 23.; Otthon (költemény), 1865. szept. 23.

A Pesthy-féle felsorolásból új csupán az, hogy az önképzőkörü
írások bemutatásának dátumát is megőrizte, a dolgozat szövegeinek
megismerése arra is fényt derít, hogy a két selmeci tanár Hla-
vatsek András és Király Ernő a milleneumra megjelentetett is-
kolatörténet megírásához nagy haszonnal és eredménnyel forgat-
ták a Pesthy István-féle önképzőkörü produktum szövegét és an-
nak — legalábbis Mikszáth vonatkozásában — több részét át-
emelték nyomtatásban megjelent munkájukba.²⁸ A két tanár írá-
sát haszonnal forgatta Várdai Béla is.

7. Perdöntő bizonyítékot szolgáltat viszont Pesthy István dol-
gozata Mikszáth önképzőkörü tisztségeire és a körből való eltávolítá-
sára. Az idézett két iskolatörténeti munka felsorolja Mikszáth
Kálmán tisztségeit, de jellegénél fogva tapintatosan hallgat a ki-
zárás okáról. Várdai is felsorolja tisztségeit, majd megjegyzi:
„1865. január 20-án hirtelen megszűnik tagja lenni a körnek” és
okként megemlíti előző „kihágásait”, amit betetőzött a Brozik Ti-
tusztól társa számára elkészített dolgozat kipattant ügye. A
Pesthy-féle dolgozat arra mutat, hogy a legtöbbit Várdai tudhatta
meg, de amit írt az nem pontos dátumszerűen sem, mert nem
1865, hanem 1866. január 20-án következett be a kizárás és nem
Brozik Titusznak, hanem *Folkusházy Sándornak* készítette az
inkriminált dolgozatot. Pesthy szövegéből Mikszáth önképzőkörü
tisztségeinek időpontjai is kirajzolódnak:

1863/64-es tanévben VII. osztályos tanulóként tagja volt az
önképzőkörnek; 1864/65-ös tanévben a VII. osztályt ismétlődően
Mikszáth a kör aljegyzője és a *Korány* szerkesztője, a tanév fo-
lyamán még, 1865. márc. 11-ig a kör főjegyzője is lett, az első fel-
fedett csínje miatt márc. 11-én lemondott a főjegyzőségről; 1865/
66-os tanévben Mikszáth a kör alkonyvtárosa lett egészen 1866.
jan. 20-i körből való kizárásáig.

8. Egy kérdés marad nyitott: kinek írta Mikszáth az önkép-
zőkörből való kizárásához alapul szolgáló dolgozatot. Brozik Ti-
tusznak vagy *Folkusházy Sándornak*? Várdai Béla és nyomán
Gyöngyösy László Brozik Tituszt nevét említi meg,²⁹ és a későbbi
irodalom is természetesen Brozik névre utal, ha e kérdéssel fog-
lalkozik. Pesthy István pedig *Folkusházy Sándor* nevéhez köti az
esetet, és mint forrásértékéről szólva hangsúlyoztuk, Pesthy az
eredeti önképzőkörü dokumentumokból merítette adatait. A kér-
dést bonyolítja, hogy mindkét név eredeti, mindkét név viselője
Mikszáth egykorú iskolatársa volt. A selmeci líceum 1863/64-es

tanévről kiadott *Értesítés* szerint (ekkor járta Mikszáth először
a VII. osztályt) *Folkusházy Sándor* Turóc megyei *Folkusháza* il-
letőségű tanuló a VI. osztály diákja volt, míg Brozik Titusz a Hont
megyei Cseri községből a líceum V. osztályának tanulója volt. Az
1864/65-ös tanévről mint többször említettük nem áll rendelkezés-
re *Értesítés*, de az 1865/66-os tanévről, amikor Mikszáth a VII.
osztályt megismételve a VIII. osztályba léphetett *Folkusházy Sán-
dor* már osztálytársaként szintén VIII. osztályba járt, míg Brozik
Titusz a VII. osztály tanulója volt. Mindkét iskolatársának neve
szerepel az önképzőkörü tagok sorában. Tehát egyik esetben sem
szerepel fiktív név.

A források eltérő névemlítésénél más irányba kell keresnünk
a megoldást. Pesthy eredeti forrásokból dolgozott, feladata az volt,
hogy a tényeknek megfelelően állítsa össze az önképzőkörü történe-
tét, tehát kötelességévé tétetett a tények feltárása. Így e mozza-
natokat figyelembe véve minden bizonnyal a Turóc megyei Fol-
kusházáról származó nemesi sarjnak, *Folkusházy Sándornak* te-
hetette meg Mikszáth ezt a szívességet. A Várdai Béla könyvében
viszont Brozik Tituszt szerepel az idegen tollal ékeskedőként. Fel-
tételésekre szorítkozhatunk: lehetséges, hogy első adatközlés-
ként a Várdai munkájában is megemlített Király Ernő vagy Su-
hayda Lajos nem közölte az életrajzíróval a Mikszáth írásával
pávaskodó diák nevét, noha tudták, hogy kiről volt szó, mert mint
láttuk, Pesthy István dolgozata rendelkezésükre állt, sőt abból me-
rített a szerzőpáros. Lehetséges, hogy Várdai megismételt kéré-
sére közöltek egy közömbös, társadalmi vagy iskolafenntartási
szempontból lényegtelen nevet, a Brozik Tituszt és hozzáfűzték
a Várdai által megörökített egykori Soltz-féle szentenciát, amely
szerint „a jegyzőkönyvvel szemben a helyéről maradjon el a Brozik
neve, mert nem méltó rá, hogy Mikszáthtal egy lapon megörökíttes-
sék...” Ilyen döntés azonban nem létezett, mert akkor 1893-ban
a szorgalmas Pesthy István honnan tudhatta volna, hogy *Folkus-
házy Sándor* hamis csillogtatása lett volna a kizárás oka. Adatok
hiányában ezek csak feltételezések, de olyan feltételezések, amely
esetében a valóság mérlegének nyelve — a felsorolt okok miatt
— a Pesthy-féle adatok hitelessége felé billen...

Rejtő István

JEGYZETEK

- 1 Mikszáth Kálmán rimaszombati éveiről ld. Rejtő István: Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák. Bp., 1959. 107. l.
- 2 Mikszáth Kálmán Összes Művel (továbbiakban: Krk) 28. köt. 21-44 l., Bisztray Gyula jegyzetei a 230-254. lapokon olvashatók.
- 3 Krk 32. köt. 7-37. l., Bisztray Gyula jegyzetei a 229-243. lapokon.
- 4 Krk 63. köt. 103-107. l., Bisztray Gyula jegyzetei a 337-341. la-
pokon.
- 5 Az elbeszélés a Krk előkészületben levő 38. kötetében jelenik
meg.
- 6 Krk 5. kötet. 67-129. l.
- 7 „Mikszáth Kálmán.” Bp., 1910. 39-48. l.
- 8 I. h. 43. l.
- 9 I. h. 39. l.
- 10 I. h. 39. l.
- 11 I. h. 40. l.
- 12 I. h. 43-44. l.
- 13 Krk 28. köt. 221-227. l. és Bisztray Gyula jegyzetei a 334-338.
lapokon.
- 14 Várdai Béla: I. h. 44-45. l.
- 15 I. h. 45-46. l.
- 16 Gyöngyösy László: „Mikszáth Kálmán” Bp., 1911. 30. l.
- 17 I. h. 31. l.
- 18 Breznyik János: I. m. 462. l.
- 19 Breznyik János: I. m. 456. l.
- 20 Breznyik János: I. m. 450-451. l.
- 21 Breznyik János: I. m. 473. l.
- 22 „A selmeci líceum ág. hitv. ev. kerületi líceum története. Ösz-
szeállították és 1889-1896. évig kiegészítették Hlavatsek András és Ki-
rály Ernő. Selmecbánya, 1896.”
- 23 Hlavatsek András—Király Ernő: I. m. 121-122. l.
- 24 Erre utal Várdai utalása is, amelyről a tanulmány elején szol-
tunk.
- 25 Várdai Béla: I. m. 39. l.
- 26 Ld. előbb Pesthy István leírását
- 27 Ld. különösen Pesthy adatát a 21. lapon.
- 28 A szövegeket ld. e cikk 20. lapjain.
- 29 Várdai Béla: I. m. 46. l.; Gyöngyösy László: I. m. 31. l.